

JØRGEN FINK: Storindustri eller middelstand. Det ideologiske opgør i Det konservative Folkeparti 1918-1920. Aarhus Universitetsforlag 2000, 357 s. ill.

Jørgen Fink, arkivar ved Erhvervsarkivet i Århus, har her fremlagt et velunderbygget og læseværdigt bidrag til en kortvarig og hektisk fase i det konservative partis 125-årige historie. Den interne strid mellem forskellige opfattelser af det i 1915 omlagte og omdøbte »Folkepartis« rolle og muligheder i den løbende politik er førhen blevet skildret dels af tidligere medvirkende – især hovedpersonen Asger Karstensen (1921) – dels af historikere, som har behandlet væsentlige sider af forløbet i en tilgrænsende sammenhæng, navnlig Tage Kaarsteds »Påskekrisen« (1968) og Troels Finks »Da Sønderjylland blev delt« (1978-79). Selv har Jørgen Fink – foruden sit trykte speciale – leveret nogle kortere bidrag af direkte relevans, bl.a. artikler om Asger Karstensen og J.C. Christensen i 1920 (1984, 1982), og han har i sin disputats kortlagt og analyseret interesseorganiseringen af håndværkere og detailhandlere mellem 1890erne og 1920erne, der spillede en vis rolle for partiets muligheder og udspil (»Middelstand i klemme?« 1988). Foruden dette sidste aspekt må man nævne, at meget af partiets bevægede historie fra omdannelsen i 1915 til Påskekrisen 1920 allerede er skildret i to historiske jubilæumsværker: Først i bind II af »Konservatismens Historie i Danmark« (1938 red. A. Bindslev, side 263-440), siden 1. bind af KFs historie bind 1-4 (1966), betitlet »Fra Piper til Christmas Møller« (side 9-160). Den sidste og delvis den første er skrevet godt og frit af den kompetente historiker Jørgen Hatting, der i høj grad tegnede samme billede af begivenhederne som nu Fink – og han lagde hovedvægten på de samme tre aspekter af konflikten – nemlig partiets stilling til antitrustloven, til genforeningen (2. zone) og til valglovsreformen. Hattings fremstilling er populær i anlægget, stedvis hastig, forbigår rask en del tvivlsomme enkeltheder og henviser ikke til sine kilder – end ikke til den brugte litteratur.

På forhånd må man derfor hilse Finks bog velkommen – og måske håbe, at andre partier efterhånden bliver genstand for tætte historiske monografier, som kan føre frem til dyberegående parthistorier uden agitatorisk grundfarvning. I et sådant gedigent seksbinds »oversigtsværk« om KF (og dets forgængere) ville Finks bog naturligt danne grundlag for første fjerdedel af bind tre. Bogen skildrer jo kræfterne, situationerne, tankerne og aktørerne, der dengang virkede ind på partiets identitetssøgning efter det »privilegerede« landstings fald. Bortset fra en mulig åbning af Christian Xs arkiv og et ret usandsynligt fund af Asger Karstensens privatarkiv er det svært at forestille sig andre væsentlige arkivkilder til dette begivenhedsforløb, og Fink har tolket sit materiale med omhu og eftertanke. Når der efter min mening er mangler i bogens dækning af forløbet 1918-20, angår det *konteksten* – inddragelsen og vinklingen af de omgivende strukturer, holdninger og positioner, der trods alt er hoveddrivkraften i politikernes adfærd, skønt det ikke altid fremgår eksplicit af samtidige beretninger, hverken i taler eller i interne papirer.

Fink sigter på at forklare, hvad han opfatter som et reelt uafgjort sammenstød mellem to fløje og to modgående kræfter i det sammensatte parti, der trods enig modstand nyligt havde tabt de bastioner, der gennem 50 år havde givet dem en hovedrolle i dansk politik. Fra grundlovsændringen i 1915 måtte man enten anse konservatismen som dødsdømt og bevæge sig ud af politik – som de »frikonservative« jo gjorde – eller revidere partiets taktik, strategi og måske målsætning. Inspireret af svenske politologer taler Fink om konservatismens skifte fra antiliberalisme til antisocialisme i mange lande omkring 1920. Desværre har

han ingen opfølgning af denne komparative synsvinkel. Han kunne have tilføjet, at den almindelige valgets sejr både i Danmark og i det øvrige Nord-europa var ledsaget af både forholdstalsvalg og restriktions- og afspærringsøkonomi.

At partiet måtte forlade sig på »mellemstanden«, var det bærende mål og slogan for KFs ideologiske reformator Asger Karstensen ved Højres omdannelse i 1915. Noget nyt var der faktisk ikke tale om – kun oprykning af menige fra andet geled til at afløse de faldne! Hovedparten af byernes mellemstand var og forblev, som næsten hele overklassen, konservativ, som den havde været, siden landbodemokratiet og fagforeningerne krævede magten i 70erne. Men begrebet var lovlig løst og bredt, dækkende flere hovedgrupper – småestre i både handel og produktion, embedsmænd og funktionærer. Især da velfærds- og restriktionsøkonomien og beskatningen nu satte meget kraftigere ind end før, kunne der være interesseforskelle m.h.t. tildelingsordninger, priskontrol, kooperation, løntariffer, skattefradrag o.m.a. Foreningerne under »Fællesrepræsentationen for Industri og Haandværk«, handelsforeningerne og arbejdsgiverforeningerne havde særinteresser, og flere af lederne deltog i oprettelsen af det lille nye Erhvervsparti, som var repræsenteret i Folketinget 1918-24. Heroverfor måtte KF i Rigsdagen, byråd og kommissioner finde de udveje, som holdt flest muligt sammen, og under de heftige pris- og konjunkturskift omkring 1920 klarede man heller ikke frisa bare ved at gå efter forskelle mellem industri og håndværk, butik og varehus, mester og medhjælp *eller* stats- og privatdrift.

På landet var problemerne med vælgerkontakt endnu større. Godsejerne, som længe havde stået i første geled (skønt ikke så meget som Fink mener, se nedenfor), var sikre nok, da man slap fri af de »frikonservative«, men de var jo ikke ret mange. Gårdejerne var siden Agrarbevægelsens dage i 90erne – fraset nogle få helt specielle historiske »lommer« – ret fast forankret i Venstre eller hos de radikale. Skønt det ikke blev sagt højt i partiet (og heller her hos Fink), ville det reelt være et sisyfosarbejde at rekruttere eller genvinde dem, og det var sangvinsk, når Karstensen insisterede på at inkludere dem i målgruppen, som i forvejen rummede forskellene mellem håndværkere, detailhandlere, betjente, embedsmænd og kontorfolk – ofte også modstridende kulturer med forskelligt syn på uddannelse, stordrift, fagforeninger og brugsforeninger, der satte grænser for identitets- og interessefællesskabet.

Fink giver megen viden om disse grundforhold, men han koncentrerer sig dog om at belyse, hvorfor Karstensens hovedmodstander blev industrifyrsten Alex. Foss. Bogen lader forstå, at modsætningen ikke byggede på personlig jalousi eller temperament – selvom Foss og Birck kunne slå gnister mod hinanden. Foss og Karstensen havde nok forskellig tro på samfundets fremtid – om man skulle bygge på stordrift eller selveje, på teknokratisk og elitær disciplin eller på et bredt medborgerligt selvstyre. Men begge lejre rummede egne nationaløkonomer, jurister, godsejere og byerhvervsfolk, og noget klart ideologisk fællesskab rummede ingen af parterne. Forskellene løb nærmest på kryds og tværs i synet på kartellisering, industrivækst og fremtiden for småborgere eller funktionærer. Arnold Fraenkel, der støttede Foss imod Birck og Karstensen, havde ringe tro på fremtiden for det selvstændige småborgerskab, som Karstensen sigtede mod – men Fraenkel satsede til gengæld på »funktionærerne« – som for Foss måtte forblive virksomhedens 100% trofaste undergivne og ikke kunne tilskrives nogen afgørende rolle i samfundets ledelse.

Fink har valgt at samle sin analyse om tre punkter, hvor partiet direkte revnede på Rigsdagen. Primært har hans forklaring på konfliktens årsager derfor tre elementer:

1. Ønskerne om at holde døren til Danmark åben for det tysksindede Melleslesvig, hvilket var ønsket af næsten alle i partiet undtagen Birck, men med forskellig varme.

2. Ønsket om en ny valglov, der kunne give KF flere stemmer og mandater, hyldedes af alle, men prioriteredes lidt forskelligt – højest af Karstensen, der her så vejen til et *bredere* vælgergrundlag og også vidste, at reformen umiddelbart kun kunne opnås sammen med regeringspartierne, der til gengæld ikke ville have Flensborg med. (Venstre stod, for at sige det pænt, mere uklart).

3. Antitrustloven, der var foreslået af regeringspartierne som nødvendig afløser af prisreguleringen under den i 1919 dødsdømte »Augustlov«, og som Venstre foreløbig støttede, delte KF midtover. Foss og hans fløj tordnede imod den som ren socialisme, mens Birck og Karstensen støttede den med højrrøstede angreb på storkapitalen og appel til Middelstandens følelser og overlevelsestrang.

Prioriteringen af de tre elementer var spillets temmelig spegede problematik. Det fremgår også af Hattings fremstilling både i 1938 og i 1966, og selvom historien først hos Fink er fortalt med præcist ordnet og benyttet kildegrundlag og udbygget med mange interessante enkeltheder, må jeg slutte, at der ikke er kastet afgørende nyt lys på det kringlede forløb. Det er faktisk ikke sikkert, at selve konfliktens årsag og betydning kommer frem ad denne vej: Trænede politikere vælger naturligvis den kampplads, der tjener dem bedst – selvom det er et andet terræn, de vil erobre. Det kan f.eks. ikke afgøres ad denne vej, hvorvidt Foss og hans følge »brugte« Flensborgsagen til at anspore Christian X til regeringsskiftet for at opnå magten over KF og få standset trustloven m.v., (som Venstre var ligeglad med, men jo faktisk begravede i stilhed senere på året). Svaret kan også være, at politiske (og andre) handlinger jævnligt udgår fra samvirke udfra forskellige mål og motiver hos de enkelte deltagere – undertiden også *indeni* nogle af dem fra sag til sag.

Om man kan komme helt til bunds i forløbet, kan jeg ikke sige. Fink har taget fat på andre ofte omtalte sider af konflikten, nemlig kampene om at påvirke pressen både gennem de to korrespondance-bureauer »Unio« (AKs) og »Riget« (Foss-gruppen), finansieringsselskabet »A/S Den konservative Presse« og venstrebladet »København«, som Foss købte, men ikke kunne styre. Der var ret mange penge på bordet, men så vidt det kan ses, virkede de ikke stort ind på konflikten. Det gjorde såmænd heller ikke afsløringen af Karstensens lille afgiftsnummer med papirindkøb i 1920. Til gengæld må man beklage, at Finks interesse for dagspressen er begrænset til sådanne organisatoriske forhold og hertil knyttede mindre episoder, der findes omtalt i de centrale arkiver. Det havde været naturligt at lægge vægten på de 49 konservative dagblades politiske indhold (partinyheder) og deres stilling i striden (gennem ledere m.v.) inddraget i undersøgelsen. Men det er ikke forsøgt. Det ville ellers være fristende at gå videre med avisstoffet, når det indimellem kan oplyses, at der var delte meninger i Ferslews bladhus, og at Aarhus Stiftstidende havde sin egen.

Ellers savner man et nærmere indsyn i det konservative baglands holdning og deltagelse i konflikten. Kun eet sted er Fink på sporet af det, da han konstaterer en højrevendt jydsk gruppering. Noget systematisk forsøg på at kortlægge partiets medlemstilslutning og dets vælgerkorps gøres der ikke – end ikke overvejelser udfra de kæmpende politikeres påstande. Dette er en reel mangel, da kampen om magten i partiet og om dets politiske grundlinje lige præcis angik vælger- og medlemstilslutningen. Havde partiet virkelig ikke nogen form for oplysninger om de to variable? Hverken centralt eller i lokal-

foreninger? Om ikke andet er det jo muligt at tolke den statistik, der er udgivet om valgene til begge ting i 1918 (af V. Elberling) og siden i Departementets statistiske meddelelser – der dog for valgene i 1920 ikke specificerer stemmetallene på kommuner og derfor må suppleres med råmateriale henlagt i Folketingets arkiv.

Jeg kan ikke her afhjælpe denne mangel, men skal dog forsøge at udpege en enkelt lang linje: Fra 1918 til og med 1945 svingede KFs andel af stemmerne ved folketingsvalg mellem 16_ procent (1929) og 21 % (1943), og fra 1950 til og med 1971 igen inden for samme talamme. Geografien lå tilsvarende fast med begrænset tilslutning (ca. 10%) i de fleste rene landdddistrikter, men 20-30% i de større byer – inklusive hovedstaden, hvor fordelingen opviste kraftige variationer fra bestemte middelstandskredse i Gentofte, Østerbro og Frederiksberg til arbejderkredsene på Nørrebro, Vesterbro og Sundby. Fordelingen var stabil og let at tolke socialt. Katastrofevalget i 1947 (12_ pct) skyldtes utvivlsomt delvis Knud Kristensens førerrolle i Sydslesvigsagen – men også, og ikke mindst den venstrevridning, som 1945-47 var fremført af hædersmanden og nationalhelten Christmas Møller til glæde for partiets unge og til alvorlig afskrækkelse af dets kernevælgere. Som Fink også anfører, blev Christmas Karstensens elev i løbet af 20'erne. Hans linje kendetegnedes netop ved svigtende erkendelse af partiets kernevælgerkorps og begrænsninger og et resolut forsøg på at gøre det til et midterparti – inden om Venstre, der under sin vandring fra land til by i det lange løb har høstet stor fordel af dette og senere konservative forsøg med force-ret ungdom og tilstræbt folkelighed, mens KF selv vantrivedes i tvetydighed.

Umiddelbart ses det, at KF i sine første 53 år havde de fleste af sine stemmer og langt det meste af sin stemmetilvækst i byerne og i middelklassen – ligesom Højre havde haft det i de forudgående tyve år. Her ligger nok også nøglen til den begavede og travle partitaktiker Asger Karstensens forhold til Det konservative Folkeparti, som han selv havde formgivet i 1915, men nu også 1918-20 ville give nyt indhold og et nyt kernepublikum. Karstensen ville ændre »folkepartiets« økonomisk/sociale basis til at omfatte alle uden for fagbevægelsen – række ud også efter alle slags landbrugere (undtagen de jordløse husmænd), hvorved KF både agitatorisk og parlamentarisk kunne hævde sig til både at samarbejde og konkurrere med Venstre i det endeløse spil om politisk initiativ og førerskab. For at opnå denne position ville han i grunden skabe et helt nyt parti (det skulle bare hedde »Folkepartiet«), ligesom senere Christmas Møller.

Tilfældigt var det næppe, at tanken udgik fra en af de få professionelle politikere i partiets historie indtil da: »bladmand« var AK kun i det små og med venstre hånd, men rigsdagspolitikken, som kun var et tillids- og bierhverv både for Foss, Birck, Piper og godsejerne, var livet selv for Karstensen (og senere Christmas!). Til sin død sværmede han om Christiansborg – til allersidst (omkring 10.maj 1945) med opspærrede øjne og følgende kommentar til folkeforsamlingen på slotspladsen udenfor: »Jeg siger dig – sammenlignet med dem dernede, er St. Hans et universitet«, (meddelt af nu afdøde protokolsekretær Svend Thorsen). Så meget han elskede de folkelige vælgerdebatmøder, savnede han vist sans for massemanifestationernes store følelser.

Hvad mon han i hjertet sagde om de store opløb i påskedagene 1920? Selv havde han som 100% fagmand topindsigt i dansk politik. Men problemets kerne var vel, at amatørerne så klarere i den store sammenhæng end fagmanden, der syntes at glemme, at hans gamle parti skønt svækket dog var en levende social organisme af personlige kontakter og forventninger bygget gennem 40 år. Foruden de 12-1500 godsejere samledes her både før og efter »Stores-projektet«

(1893) hovedparten af de selvstændige i byerhvervene og en uforholdsmæssig del af de månedslønnede lønmodtagere i både offentlige og private jobs: Her var økonomiske og sociale »særinteresser« at pleje, og dem skulle man selvfølgelig fastholde – så meget mere som man nu under forholdstalsvalget mødte modstød fra »Erhvervspartiet« og de Radikale. Men det måtte jo også fastholdes, at Højre, selv efter 90ernes afvandring af arbejdervælgere (som Fink ikke har blik for), omfattede mange forskellige, der var i politisk mindretal i deres »klasse«. Dels udfra ideologiske grunde – tænk på skytte- og soldaterforeninger, stedvis Indre Mission etc. – dels fordi deres sociale status faktisk lå over gennemsnittet til understregning af ejendomsret og uvilje mod progressiv beskatning. Både »arbejderaristokrater« bosat i eget hus eller på Østerbro og bønder med fine fornemmelser måtte tages i betragtning – og det var svært at forene interessepleje i alle dele af »middelstanden«.

Det er da forståeligt, at Karstensens modstandere nærede uro og uvilje mod hans planer om at forandre partiets profil og sammensætning – især hvis planen virkelig primært satsede på at danne et »folkeparti« i strid med »storkapitalen«. Da Karstensen ikke ses at have været synderlig interesseret i de andre økonomisk-sociale konfliktemner i den urolige efterkrigstid, gør Fink ikke noget rigtigt ud af dem – mindre end Hatting – men de fandtes jo. Eet af dem var told- og udenrigshandelspolitik, som i 20erne blev bærende i partiets politik og fremgang – og som havde været med, siden Højre i 1880erne begyndte at markere sig som tilhænger af toldbeskyttelse for industri og håndværk, ja så vidt muligt også for det kornsælgende landbrug. Sagen havde været vigtig for byerhvervsfolks voksende rolle i partiets rigsdagsgrupper fra 90erne – mænd som Hammerich, Niels Andersen, Holger Petersen, Jul. Wulff, Schovelin, Ellinger – og Foss. En anden mærkesag var KFs modstand mod den ekstraordinære indkomstskat. En tredje var partiets ønske om at ikke bare de lavere tjenestemænd, men også de højere og mellemstore fra 1917 skulle have del i lønreguleringen her under prisernes himmelflugt. Et fjerde holdepunkt var modstanden mod den forventede store udstykning af husmandsbrug efter beklipningen af len- og stamhusene.

Partiet havde klart nok en bæredygtig grundformel med appel til mange forskellige samfundsgrupper samlet omkring ejendomsretten i bred forstand og værn om samfundselitens interesser og holdninger i øvrigt. På linje med forgængerer, det gamle Højre. Det var det, og snart også forsvaret som »livssag«, Karstensen ville udskifte med en profil baseret på særinteresser for den selvejende mellemstand i byerhvervene. Om muligt også gårdejerstanden, der for ham var det ideelle grundlag for et politisk parti. Nåede man i nærheden af det, kunne det nye »folkeparti« gøre Venstre rangen stridig både i kampen om vælgere og i den parlamentariske verdens aftaler og forlig, som var endemålet for den gamle partitaktiker og rigsdagsreporter. Det var ikke *bare* de svære uheld i foråret 1920 – avispapirsagen og skuffelsen ved hans egen nye valglov – som førte ham fra de konservative rækker til Venstres, hvor han så arbejdede støt gennem 24 år.

Et middelstort politisk partis historie gennem to år burde kunne dækkes på 350 sider, som tilmed er velskrevne og informationsmættede. Men man må nok sige, at bogen har udeladt adskilligt af betydning. Den har i for høj grad fokuseret på de tre umiddelbart iøjnefaldende problemer og ikke fået inddraget andre centrale komponenter, der måtte berøre medlemsskarens og vælgerkorpsets sammensætning og mulige reaktioner.

Denne mangel har indirekte forbindelse med skildringen af partiets histori-

ske grundlag, der ligesom tidligere fremstillinger er blevet stående ved hastige generalisationer af Højre som et godsejerparti og Estrups regering som et autokratisk junkerregime. Begge påstande rammer ved siden af. Både en nærmere analyse af valgmandsvalgets talstørrelser og de samtidige opgørelser af gruppedelingerne i Landstinget viser, at godsejerne indtil Højres forening til eet parti udgjorde en særlig partigruppe, som talte 15-16 af Landstingets 66 medlemmer og ikke kunne blive større, mens de 22 nationalliberale udgjorde den største og den centrale gruppe. De nationalliberale akademikere, embedsmænd og erhvervsfolk havde udslagsgivende magt i Landstinget århundredet ud – indtil de socialdemokratiske stemmer nedgjorde Højres flertal i bybefolkningen, og indtil kongevalgene blev flyttet under venstreregeringerne. Den nationalliberale gruppe blev heller ikke, som bogen siger, holdt uden for Estrups regering. Den nationalliberale Nellemann var som bekendt justitsminister og næstkommanderende, snart suppleret med et par åndsfæller ved siden af de tre godsejere. Højre var et folkeparti, som Vagn Dybdal og andre har skildret – og længe i en grad, som ganske oversteg Karstensens nye »Folkeparti«, som hans modstandere håbede på at genrejse.

Fink er som sagt ikke ene om disse vildfarelser – som han, sammen med berettigede rettelser nyligt også har trykt i »Histories« anmeldelse af min bog om »Hovedstrømninger«. Og mine kommentarer til hans analyse af årene 1918-20 bør snarere opfattes som anvisning på uddybelse af synsfeltet end som indvendinger mod bogens solide grundkvalitet.

Niels Thomsen

ANDREAS MONRAD PEDERSEN: Schalburgkorpset – historien om korpset og dets medlemmer 1943-45. Odense Universitetsforlag 2000.

Schalburgkorpset har efter krigen fået et lidet glørværdigt eftermæle, som udøvere af den værste danske kollaboration og terror under besættelsen. Selv tidligere østfrontfrivillige har søgt at lægge afstand til denne del af det dansk-tyske samarbejde, der resulterede i nogle af de strengeste straffe under retsopgøret, herunder dødsdom og henrettelse af 10 tidligere schalburgmænd. Nu mere end 50 år efter besættelsen foreligger der ved Andreas Monrad Pedersen (AMP) endelig en historisk videnskabelig undersøgelse af det forhadte korps. Det er et grundigt stykke arbejde, der bygger på en god og væsentlig kildeindsamling. Der er tale om traditionel dansk besættelsesforskning i betydningen politisk historie, der glimrer ved sin saglige nøjagtighed og sans for at håndtere empirien i en dansk kontekst, men som dog kan være begrænset i sin (teoretiske) analyse, tværfaglige ambitioner og opmærksomhed på internationale forhold og forskning. På den måde bliver det overordnede omdrejningspunkt ofte, hvad især Best, Pancke og von Hanneken på et givet tidspunkt mente om dette eller hint. Det gør sig også gældende for nærværende afhandling.

Værket falder i to hoveddele, hvor den første og langt mest omfangsrige omhandler Schalburgkorpsets historie, den anden dets medlemmer. Hovedparten fremstår som et stykke organisationshistorie, der fokuserer på de politiske forviklinger i og især omkring korpset. Man følger, hvordan tyske aktører, som de ovenfor nævnte samt især chefen for SS hvervning Gottlob Berger, på den ene side søger at gøre Schalburgkorpset til deres politiske værktøj, mens K.B. Martinsen m.fl. på den anden side ønsker at virkeliggøre danske militære og nationalsocialistiske ambitioner. De biografiske passager om sidstnævnte kan